

Тетяна СЛЮДИКОВА

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ м. КИЄВА ДО БІОГРАФІЇ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

Наукова спадщина Володимира Антоновича порівняно невелика за обсягом, водночас вона дуже багата за змістом і базується на архівних джерелах. Творчі інтереси цієї людини були всеосяжними й охоплювали широке коло галузей історичної науки. Це історичні дослідження, праці із джерелознавства, археографії, нумізматики, етнографії, історичної географії, археології.

Володимир Боніфатійович Антонович працював як дослідник у багатьох державних і приватних архівах Києва, Львова, Петербурга, Москви, Кракова, Варшави, Риму, виявив багато цінних актів, деякі власноручно переписав, увів до наукового обігу понад 10 тис. актів, частина яких опублікована в томах “Архива Юго-Западной России”.

Протягом двадцяти років перебування В. Антоновича на посаді головного редактора Археографічної комісії нею було видано 13 томів “Архива”, з яких 9 – за його безпосереднього редагування та із вступним словом до томів, у яких досліджено зміст опублікованих актів, історію їхньої появи, подано коментарі до документів. В. Б. Антонович знаходився біля джерел відродження української нації. Його громадська діяльність є невід’ємною складовою історії українського національного руху другої половини ХІХ ст., тогочасного духовного життя української інтелігенції.

Ще за життя В. Б. Антоновича побачили світ перші біографічні дописи про нього, зокрема стаття Т. Падалиці в журналі “Основа” (1861). У 1878 р. О. Єфименко в статті “Литературные силы провинции. В. Антонович”, опублікованій у “Неделе” №№ 20, 21, проаналізувала творчість ученого. Авторка писала: “Украина с полным основанием может сказать, что приобрела в нем себе верного сына, честного работника. Он сделал для нее гораздо больше, чем многие из ее кровных сыновей”¹. 1889 р. Д. Багалій у “Критико-биографическом словаре русских писателей и ученых” Венгерова вмістив ґрунтовне дослідження про наукову творчість свого вчителя². З нагоди 45-літнього ювілею наукової та громадської діяльності В. Антоновича в 1906 р. вийшло кілька праць про нього. Учень М. Грушевського С. Томашівський опублікував у “Літературно-науковому вістнику” нарис про наукову діяльність В. Антоновича³. Оцінюючи її, він писав: життя і науково-громадська діяльність Антоновича як українського діяча ХІХ ст. “то частина – і не безслідна – життя української нації того часу”, “... протягом останніх трьох поколінь має українська суспільність трьох найвизначніших істориків: Миколу Костомарова, Володимира Антоновича і Михайла Грушевського; в тому порядку йде зріст української історичної науки, а одночасно з тим політичне й національно-культурне дозрівання українського народу”⁴. У статті учня Антоновича В. Доманицького подано короткі біографічні відомості про ювіляра, зазначено також, що вчений був тим, до кого горнули всі верстви українського громадянства, “що для всіх він був щирим порадником, добрим товаришем, шанованим і улюбленим учителем”⁵.

16 березня 1908 р. на засіданні Українського наукового товариства

М. Грушевський підкреслив, що “національна ідея була провідною в діяльності В. Антоновича, який виступав проти усякого насильства, панування одної народності над другою, його український патріотизм був вільний від шовінізму”⁶. Вченому присвячено третій том Записок Українського наукового товариства (1909); публікація статей, спогадів про Антоновича тривала і в наступні роки⁷.

Статті про В. Антоновича побачили світ і з нагоди 15-х роковин з дня його смерті⁸. У березні 1928 р., коли минуло 20 років з дня смерті українського вченого, відбулися вечори його пам’яті в багатьох містах України, а також на Українському історичному факультеті в Берліні. У періодичній пресі, в часописах було видрукувано чимало статей, присвячених цій даті. Журнал “Україна”, який виходив під редагуванням М. Грушевського, присвятив В. Антоновичу спеціальне число⁹. Михайло Грушевський, виступаючи на засіданні історичної секції та Комісії української історіографії, назвав Антоновича одним із найзаслуженіших діячів українського національного відродження і висловив надію, що до століття з дня народження В. Антоновича (1934) його життя як історика, громадського діяча, людини буде ґрунтовно досліджено¹⁰. У 1929 р. Д. Багалій опублікував матеріали до біографії В. Б. Антоновича. Розпочалася підготовка до видання творів ученого. Планувалося видати дев’ять томів¹¹. Перший із них побачив світ 1932 р., було підготовлено до друку ще два томи. Проте в рік сторіччя від дня народження В. Б. Антоновича в “Записках Історично-Археографічного інституту” (Т. 1) була опублікована стаття І. Слизького “Про національно-фашистські настанови у виданні першого тому В. Антоновича”. Друк згаданих творів було припинено, вченого оголошено українським буржуазним націоналістом. Зрештою, протягом майже 60-ти років його ім’я замовчувалося, твори не перевидавалися. Щоправда, пам’ять про Антоновича як ученого та громадського діяча зберігалася за кордоном, де видавалися праці про нього, проходили спеціальні конференції, зокрема у Празі, Нью-Йорку тощо¹². Значна роль у збереженні пам’яті про В. Антоновича в українській історіографії належить “Українському історикові”, який почав виходити в 1963 р. у Нью-Йорку (головний редактор – проф. Л. Винар)¹³.

З перших номерів часопису на його сторінках приділялося значне місце творчості В. Антоновича. В 1965 р. Л. Винар опублікував “Огляд історичної літератури про початки української козаччини”, в якому проаналізовано теорію вченого про козацтво. Роком пізніше він же вмістив дослідження про ранні історичні праці М. Грушевського та Київську школу В. Антоновича, де зазначено, що В. Антонович був духовним провідником свого учня.

У 1981 р. на сторінках часопису видрукувано текст доповіді Л. Соневичького, виголошеної ним на конференції Української вільної академії наук в 1959 р. у Нью-Йорку. Окреслюючи заслуги В. Антоновича у творенні української мови, розробленні історичної термінології, дослідник підкреслив, що саме В. Антонович започаткував творчу співдружність наддніпрянських і галицьких учених, багато зробив для перетворення товариства ім. Шевченка на справді наукове. Редакція “Українського історика” в 1984 р. відзначила 150-ліття з дня народження В. Антоновича ви-

пуском ювілейного числа¹⁴. Один з його матеріалів – це стаття Л. Винара “До 150-ліття з року народження Володимира Антоновича”, де вченого названо одним із найвизначніших істориків і громадських діячів України другої половини XIX ст., який у своїх працях широко використовував актовий матеріал, глибоко його аналізував, створив школу істориків, з якої вийшли М. Грушевський, Д. Багалій, О. Левицький, М. Довнар-Запольський, І. Каманін, В. Ляскоронський та ін., сприяв розвиткові культурно-національного руху в Україні, на Галичині. В цьому числі, як і в наступних, видрукувано ряд статей М. Грушевського, присвячених його вчителю. У 1988 р., коли в “Українському історичному” ввели рубрику, спрямовану на оприлюднення епістолярної спадщини, там було вміщено листи В. Антоновича до Ф. Вовка¹⁵ та М. Грушевського¹⁶.

З утворенням незалежної Української держави на батьківщині вченого знову почали виходити його праці, а також статті про науково-громадську діяльність В. Антоновича¹⁷. Вперше після 1932 р. було видано окремі твори видатного історика¹⁸. Протягом 1994–1999 рр. побачили світ збірники під назвою “Академія пам’яті В. Антоновича”, у підготовці яких взяли участь багато науковців. У статтях згаданих збірників висвітлено багатогранну наукову, громадську, педагогічну діяльність Антоновича. У 1997 р. видано збірник статей і документів “Син України: Володимир Боніфатійович Антонович” у 3-х томах (на жаль, вийшли лише два томи. Упорядники – В. Короткий, В. Ульяновський). У виданні вміщено статті, спогади сучасників, офіційні документи про службу й політичну діяльність Антоновича, а також епістолярну спадщину. Низка матеріалів збірника свого часу публікувалася в різних виданнях, більшість яких нині – бібліографічна рідкість.

Мета цієї статті – ознайомити дослідників життя й творчості В. Антоновича з документами про нього, які зберігаються в державних архівах, розташованих у м. Києві.

Володимир Антонович цінував архіви, багато працював у них як дослідник, прищеплював любов до документів своїм учням. Він багато зробив задля поповнення фондів Центрального архіву давніх актів¹⁹.

Загалом документи, що стосуються В. Антоновича, зберігаються в багатьох фондах різних архівосховищ України. Йдеться насамперед про рукописні відділи низки бібліотек – ім. В. І. Вернадського (Київ), ім. В. Стефаніка (Львів), Інституту археології НАН України, а також державні архіви – Центральный державний історичний архів України, м. Київ, Центральный державний архів вищих органів влади та управління України, Державний архів м. Києва, державні архіви областей – в Полтаві та Одесі. У Росії це Державний архів Російської Федерації, Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург), Пушкінський Дім (Санкт-Петербург), Російська національна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург), Санкт-Петербурзьке відділення архіву РАН. Відповідні документи зберігаються й у музеї-архіві УВАН у Нью-Йорку.

Особистий фонд Антоновича, на жаль, розпорошений по різних архівах. Після смерті вченого його друга дружина, К. Мельник, у 1909 р. передала частину архіву історика до публічної бібліотеки. В 1928 р., до 20-х роковин смерті В. Антоновича, історична секція Академії наук організувала виставку пам’яті історика. На ній було представлено рукописи, дипломи

багатьох наукових товариств про обрання Антоновича почесним членом, конспекти його лекцій, меморіальні речі. Пізніше експонати виставки надійшли до історико-археографічного інституту, після ліквідації якого частину експонатів (рукописи, книги) передали до національної бібліотеки²⁰. До Центрального державного історичного архіву України в м. Києві фонд В. Б. Антоновича (ф. 832) надійшов від його попередника – Київського центрального історичного архіву ім. В. Антоновича, який частину архіву одержав у 1943 р. від К. Мельник-Антонович²¹.

У 1945 р., після закриття у Празі Музею визвольної боротьби України, більшість особових фондів, які зберігалися в ньому, вивезли в Україну. Частина їх зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління. Серед них – фонд Д. В. Антоновича (ф. 3956), де відклялися 53 листи В. Антоновича до К. Мельник, статті про Антоновича С. Єфремова, І. Житецького та ін.; у фонді Д. Дорошенка (ф. 4186) зберігається стаття “Примітки В. Антоновича до “Кобзаря” Т. Шевченка”.

У ЦДІАК України фонд В. Б. Антоновича складають 267 од. зб. 163 з них – це документи і матеріали В. Антоновича, 104 – К. Мельник. Найбільшою групою є: рукописи або машинописні копії праць (№№ 1–107), у т. ч. монографії, зокрема “История Великого княжества Литовского”; дослідження про гайдамаків по актах 1700–1768 рр.; розвідки про міста Південно-Західного краю; нариси з історії православної церкви Південно-Західної Росії; розвідка про міста Правобережної України; літопис Сатанівського монастиря; брошури, відбитки журнальних статей (“Описание киевского клада”; “Уманский сотник Иван Гонга” та ін.), загалом 12 справ. Тут же – повідомлення В. Антоновича на IV Археологічному з’їзді; рукописи статей: “Моя исповедь”, “Что об этом думать?”, “Об украинофилах”, “Три національні типи народності”; низка розвідок про гетьманів П. Сагайдачного, Ю. Хмельницького та ін.; кілька курсів лекцій з історії козаччини, Галицької Русі, Київської Русі; лекції із джерелознавства, археології; літературно-художні твори – вірші, п’єси.

До біографічного розділу входять вісім справ (№ 108–115). Це біографічні нотатки, учнівські зошити, щоденник подорожей до Польщі, Австро-Угорщини, Німеччини, Іспанії, Франції; фотографії членів родини, друзів.

У розділі “Матеріали” (№ 116–135) зберігається зібрання К. Мельник до біографії Антоновича: про його наукову, педагогічну діяльність; відбиток статті Д. Багалія (спр. 123); спогади Александровського (спр. 122); статті К. Болсуновського, С. Єфремова, В. Ляскоронського, М. Ткаченка (спр. 124–128). Тут же – брошура “Памяти члена-учредителя Исторического общества Нестора-Летописца проф. В. Антоновича” (К., 1909), де видрукувано виступи членів товариства Ю. Кулаківського, М. Довнар-Запольського, І. Каманіна, В. Завитневича, В. Данилевича на засіданні 30 березня 1908 р.

Розділ матеріалів, зібраних В. Антоновичем, налічує 39 од. зб. (спр. 136–163^a). Це брошури Анущина, Дложевського, Титова, Щербини, спогади О. Косач-Кривенюк про сестру та батька; рукописні плани городищ; колекція портретів письменників, політичних і державних діячів тощо.

У державних архівах зберігається також значна кількість документів про службу, наукову, громадську діяльність Антоновича.

Так, документи фонду Київського університету Державного архіву

м. Києва (ф. 16) містять відомості про студентські роки Антоновича. Тут же – формулярні списки про його службову діяльність, про захист ним магістерської і докторської дисертацій, наукову і навчальну діяльність, нагороди та ін.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, крім фонду Антоновича, документи про його наукову, громадську, службову діяльність зберігаються також у фондах генерал-губернатора (ф. 442), слідчої комісії (ф. 473), жандармського управління (ф. 274), попечителя Київського учбового округу (ф. 707), прокурора Київської судової палати (ф. 317), цензурного комітету (ф. 294), Грушевських (ф. 1235), Стороженків (ф. 261), М. В. Довнар-Запольського (ф. 262).

У роки навчання в Київському університеті В. Антонович зблизився з групою хлопоманів. Це засвідчують документи справи Слідчої комісії при генерал-губернаторі²².

У своєму рапорті ісправник повідомляв, що члени товариства “намагаються прищепити ідеї комунізму простому люду... Все повинно бути спільним”. Антоновича тричі викликали для надання свідчень. Під час обшуку в нього було вилучено книжки, які передали на розгляд в цензурний комітет, портрети Т. Шевченка, Іскандера (Герцена), Ш. Конарського, П. Павлова. Слідство тривало два роки, зрештою за Антоновичем було встановлено поліцейський нагляд²³.

У 1865 р. В. Антоновичу знову довелося давати свідчення поліції – цього разу у справі В. Синьогуба (його брат вчився разом з Антоновичем), який відверто розповів слідчим органам про діяльність Київської громади та її членів²⁴. У свою чергу, Антонович у своїх свідченнях писав, що Київська громада в 60-х роках займалася вивченням краю в етнографічному та географічному відношенні, для чого з дозволу цензури розроблено програми²⁵; крім того, повідомляв він, члени Громади займалися виданням підручників для народу, збірок українських пісень, складанням російсько-українського словника. Книжки, за свідченнями Антоновича, видавалися коштом членів Громади, які вважали своїм обов’язком сприяти поширенню освіти в народі²⁶. Загалом В. Антоновичу довелося давати свідчення жандармам 12 разів²⁷.

У липні 1863 р. набув чинності Валуєвський циркуляр, який забороняв друкувати українською мовою будь-яку літературу, крім художньої, без дозволу цензури. Громада тимчасово припинила свою діяльність. Багато її членів були змушені виїхати за межі України. Відновилася діяльність Громади в 70-х роках. До неї ввійшли нові члени: М. Драгоманов, М. Лисенко, С. Подолинський, Ф. Вовк та ін., які почали приділяти більше уваги соціальним питанням. Це був найбільш активний період діяльності Громади. Тимчасове послаблення політики російського уряду відносно культурницьких заходів української інтелігенції сприяло поживленню роботи товариства. Про діяльність Громади в 1870-ті роки можна дізнатися зі свідчень Богословського²⁸. З цього приводу В. Антонович писав Ф. Вовку 14 (26) березня 1880 р.: “... в феврале судился за разные провинности некий Богословский, его приговорили к смерти, тогда он потерял контенанс и объявил о своем раскаянии и желании указать, что знает... Смягчив ему наказание на 15 лет каторги... полковник Новицкий поставил ему целый ряд вопросов... результатом этой лабораторной работы вышли показания

об українофилах”²⁹.

Представляє інтерес записка шефа III відділення та донесення попечителя Київського учбового округу про діяльність Громади, її членів³⁰.

У 1892 р. В. Антоновичу знову довелося мати справу з жандармами – відносно знайомства з Я. І. Невестюком, якого затримали на прикордонній станції Волочиськ. У його валізі з подвійним дном було знайдено заборонену в Росії літературу, у т. ч. праці М. Драгоманова, С. Подолинського, І. Франка, М. Павлика, поезії Т. Шевченка, Євангеліє українською мовою та ін.³¹

І в наступні роки жандарми не оминали вченого своєю увагою. Так, у 1900 р. жандармський агент М. Железняк у своїй доповідній записці повідомляв, що проф. Антонович зберігає у своєму будинку заборонені галицькі видання³².

У фонді Грушевських (ф. 1235) є відомості про проведення в будинку В. Антоновича з’їзду українських демократичних партій³³. У цьому фонді зберігаються 47 листів В. Антоновича за 1889–1900 рр. Хоча характер поштань доволі стриманий з огляду на цензуру, все ж листи дають уявлення про інтереси Антоновича, його роботу над біографічним словником, працю в архівах, підготовку XI археологічного з’їзду, який мав проходити в Києві, його ставлення до “нової ери”, зацікавленість у роботі Наукового товариства імені Шевченка³⁴.

У згаданому фонді зберігаються також рецензії та огляди праць Антоновича з історії України, текст публічної лекції з історії Києва, прочитаної Антоновичем на засіданні Історичного товариства Нестора-Літописця³⁵.

У фонді Стороженків (ф. 261) відклався лист М. Стороженка до В. Модзалевського про смерть В. Антоновича. Автор листа писав: “нас постигла горестная утрата, умер Антонович... Самое существование такого ученого при современном безлюдии и таком упадке научных интересов среди так называемых профессоров и не учащихся студентов было отрадным фактом”³⁶.

У державних архівах Києва зберігається чимало офіційних документів про службу та наукову діяльність В. Антоновича. Переважна їх більшість відклалась у фондах Київського університету (ф. 16 Держархіву м. Києва), Попечителя Київського учбового округу (ф. 707 ЦДІАК України) та Київського, подільського і волинського генерал-губернатора (ф. 442 того ж архіву). З формулярного списку дізнаємося, що після закінчення університету в 1860 р. Антонович учителював в 1-й Київській гімназії та Київському кадетському корпусі. З липня 1863 р. його було прийнято чиновником до канцелярії генерал-губернатора з відрядженням до Тимчасової комісії для розгляду давніх актів; у квітні 1864 р. В. Антоновича затвердили на посаді головного редактора Комісії. У 1870 р. він захистив дисертацію на тему: “Последние времена казачества на правом берегу Днепра по актам с 1679 по 1716 г.”. 18 лютого того ж року його було затверджено магістром історії Київського університету³⁷.

У своїй вступній лекції в університеті вчений наголосив на користі й важливості дослідження вітчизняної історії як головного важеля розвитку громадського самопізнання народу. При цьому він застерігав, що вивчення джерел має супроводжуватися неупередженістю та об’єктивністю³⁸.

Документи свідчать, що В. Антонович з перших днів праці в університеті брав активну участь у його житті. У листопаді 1870 р. Рада університету

ухвалила відрядити на II Археологічний з'їзд у Петербурзі В. Антоновича та В. Іконнікова. 1 грудня 1871 р. з дозволу міністра народної освіти делегати виїхали на з'їзд³⁹. В. Антонович був учасником і наступних археологічних з'їздів, головою підготовчих комітетів III і XI археологічних з'їздів, які проходили в Києві, брав участь у роботі Археологічного конгресу в Лісабоні⁴⁰.

Разом з іншими професорами університету вчений з дозволу влади читав публічні лекції; зібрані кошти йшли на користь лікарень, училищ⁴¹. За дорученням попечителя Київського учбового округу він брав участь у ревізії гімназій⁴², з 1812 по 1906 рр. завідував Мюнцкабінетом, багато зробив для його поповнення⁴³.

В. Б. Антонович плідно працював в архівах. У 1875 р. він одержав дозвіл на наукове відрядження до Москви на вісім місяців для праці в архівах. Із спеціальних фондів університету відрядженому було видано 800 крб. сріблом⁴⁴. Учений багато працював у рукописному відділі Румянцевського музею, Архіві міністерства закордонних справ, Національному інституті ім. Оссолінських у Львові, архіві Ватикану*. Виявлені ним документи публікувались у виданнях Київської археографічної комісії та "Киевской старине"⁴⁵.

Авторитет В. Антоновича як археографа був дуже високим; за розпорядженням генерал-губернатора у вересні 1877 р. його призначили членом комісії з питань фальсифікації документів в актових книгах Центрального архіву давніх актів⁴⁶. У травні 1878 р. Антонович захистив докторську дисертацію на тему: "Очерк истории Великого княжества Литовского". Того ж року він був обраний Радою університету ординарним професором по кафедрі російської історії. Проте затвердження міністерством освіти затримувалось⁴⁷. В. Антонович писав про це своєму другу Б. Познанському в листопаді 1878 р. Представляє інтерес листування з цього приводу попечителя з міністром. У відповідь на звернення попечителя до міністра з приводу затвердження рішення Ради університету про обрання Антоновича ординарним професором останній запитував, чи "зручно" затверджувати вченого ординарним професором з огляду на його політичні погляди. Проте попечитель схвально відізвався про В. Антоновича⁴⁸.

У фондах В. Антоновича та О. Кістяківського (ф. 263) ЦДАК України зберігаються документи, що висвітлюють причини вимушеного від'їзду Антоновича в наукове відрядження в 1880 р., його відносини з тодішнім генерал-губернатором Чертковим. У листі до Ф. Вовка за квітень 1880 р. В. Антонович писав, що виїхав у наукове відрядження за наполяганням Черткова, який дав йому рік строку "для приискания другого места", чітко заявивши, що в Київ він не дозволить повертатися⁴⁹. У своєму щоденникові О. Кістяківський 17 жовтня 1879 р. записав, що "киевский держиморда" Чертков оголосив, щоб "Антонович уходил по добру по здорову из Киева, если не хочет, чтобы его взяли и вывезли отсюда силою"⁵⁰. За порадою попечителя Антонович взяв річну відпустку і виїхав за кордон у надії, що за цей час обставини можуть змінитися, а в нього буде час підшукати інше місце.

Антонович виїхав з Києва 27 лютого 1880 р. У щоденнику О. Кістяківського описано прощальний вечір, що відбувся напередодні цієї події. Зібралось понад 30 членів громади: Ф. Рильський, М. Лисенко, Г. Жи-

тецький, В. Науменко, О. Русов та ін.⁵¹

Під час подорожі В. Антонович вів щоденник. У ньому згадуються понад 100 осіб, з якими він спілкувався, серед них М. Драгоманов, П. Лавров. Він відвідав Львів, Відень, Будапешт, Краків, Прагу; побував у Німеччині, Франції, Іспанії, Португалії; працював в архівах, відвідував музеї, знайомився з історичними пам'ятками⁵². Під час перебування вченого за кордоном історико-філологічний факультет обрав його деканом. 15 грудня 1880 р. міністерство народної освіти затвердило В. Антоновича на цій посаді⁵³. У 1890 р. у зв'язку з 25-річчям праці по учбовій частині його було залишено на посаді професора ще на 5 років⁵⁴. У 1895 р., коли виповнилося 30 років діяльності вченого по учбовій частині, ректор університету листувався з попечителем з приводу призначення Антоновичу пенсії. Збереглися прохання Антоновича на ім'я ректора про надання йому пенсії в зв'язку з вислугою 30-річної службової діяльності по учбовій частині та про увільнення його від читання обов'язкового курсу з російської історії й прохання залишити за ним спеціальний курс⁵⁵.

У пенсійній відомості зазначено, що Антонович на цивільній службі перебував: у канцелярії генерал-губернатора з 4 липня 1863 р. по 18 травня 1870 р. – 6 років, 10 місяців, 14 днів; по учбовій частині: штатним доцентом університету по кафедрі російської історії з 18 травня 1870 р. по 19 травня 1878 р. – усього 8 років, 1 день; ординарним професором з 29 березня 1878 р. по 21 червня 1895 р. – усього 17 років, 1 місяць, 2 дні⁵⁶.

У фонді генерал-губернатора зберігаються документи про вшанування Антоновича студентством у день його ювілею. Близько двохсот студентів підійшли до будинку професора (ріг вулиць Жилянської та Кузнечної), запалили бенгальські вогні й вигуками “ура!” зустріли ювіляра, який вийшов до них, підняли його на руки і віднесли до парадного входу в будинок⁵⁷. Урочисте вшанування В. Антоновича відбулось і в Одесі, куди ювіляр прийхав на запрошення Одеської громади⁵⁸.

У фонді Грушевських зберігаються листи Антоновича⁵⁹, в яких ідеться про відкриття XI археологічного з'їзду в Києві, приїзд на нього галичан і можливість читання ними рефератів українською мовою. В одному з листів Антонович повідомляв, що міністр народної освіти дав згоду на читання на з'їзді галичанами рефератів українською мовою за умови дотримання вимог влади: вони виступатимуть на окремих засіданнях, куди допускатимуться не більше 25-ти осіб⁶⁰.

У листах В. Антоновича до К. Мельник⁶¹ (зберігаються 53 листи за 1881–1903 рр.) описано його участь у розкопках курганів, перебування в Москві на Археологічному з'їзді, зустрічі з галичанами, ідеться про обрання його почесним членом товариства “Просвіта”, перебування у Празі, Відні, зустрічі з ученими, громадськими, політичними діячами, відвідання в Белграді засідання скупщини, виступ на Археологічному з'їзді в Ризі (1896). Щодо останнього він писав: “на сием съезде я не треснул в грязь лицом, удержал свою позицию, был трактован как человек крайне желательный и авторитетный”⁶².

У 1902 р. В. Б. Антонович став членом-кореспондентом Російської академії наук⁶³. Протягом життя його було обрано дійсним або почесним членом багатьох товариств: Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (1867), Російського географічного товариства (1873), Церковно-археологічного

товариства при Київській духовній академії (1882), Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті (1883), Історичного товариства Нестора-Літописця (1890), Кенігсберзького історичного товариства (1894), Київського літературно-артистичного товариства (1896 р.), Волинського церковно-археологічного товариства (1897), Російського археологічного товариства (1898), Наукового товариства ім. Шевченка (1899)⁶⁴.

У 1906 р. Історичне товариство Нестора-Літописця звернулося до міністра народної освіти з проханням дозволити відкрити публічну підписку з метою утворення фонду для заснування премії імені Антоновича. Міністр звернувся з цього приводу до генерал-губернатора, той – до київського губернатора. Останній зробив висновок, що причин для відмови немає⁶⁵.

8 березня 1908 р. В. Б. Антонович помер. Некрологи про його смерть з'явилися в багатьох газетах, часописах. У ряді міст відбулися поминальні засідання наукових товариств, вечори пам'яті вченого.

30 травня 1908 р. у приміщенні Київського університету пройшло засідання Історичного товариства Нестора-Літописця. Аудиторію V було прикрашено портретом Антоновича, квітами, на постаменті стояв мармуровий бюст вченого. З промовама виступили Ю. Кулаковський, М. Довнар-Запольський, В. Данилевський, І. Каманін, В. Щербина, В. Завитневич⁶⁶.

Невдовзі на сторінках “Ради” були видрукувані спогади друзів та учнів В. Антоновича: О. Русова, М. Сумцова, В. Доманицького, С. Єфремова, Ф. Вовка та ін.⁶⁷

М. Сумцов у своїй статті писав, що Антонович “одночасно був зберігачем, дослідником історичних та етнографічних матеріалів з минулого і сучасного життя українського народу; археологом, нумізмом, літературним критиком, публіцистом і видатним професором і скрізь у всьому глибоко чесною людиною з ясным розумом і чулим, добрим серцем... Володимир Боніфатійович створював не тільки книги, музеї, наукові інститути – він створив те, що рідко буває і що завжди високо цінується – свою наукову школу, ясно зазначений гурт нових робітників з голосними і цілком заслуженими іменами, як-от проф. Д. І. Багалій, проф. Голубовський, проф. М. С. Грушевський, проф. Н. П. Дашкевич”⁶⁸.

Ф. Вовк у своїх споминах наголосив на необхідності увічнення пам'яті Антоновича. Він писав: “... поставити пам'ятник тепер не здолаємо”, а тому висловив думку про присвоєння імені Антоновича “тим наукам, які він любив найбільше”⁶⁹.

Нині у Києві іменем В. Антоновича названо колишню вул. Кузнечну (за радянських часів – вул. Горького), де знаходився його будинок. А за часів, коли Центральний історичний архів у м. Києві (Володимирська, 22-а) носив ім'я В. Антоновича, як згадував О. Оглоблин, стояв “перед кабінетом директора – ні, більше фундатора й друга Архіву – Володимира Варламовича Міяковського, мармуровий бюст Антоновича, немовби на сторожі цих архівних скарбів”⁷⁰.

У ЦДІАК України зберігаються документи колишнього Центрального архіву давніх актів, в якому багато працював Антонович і фонди якого поповнював. У 2008 р. виповнюється 100 років від дня смерті В. Б. Антоновича. Було б добре, якби ЦДІАК присвоїли ім'я цього видатного вченого, що є яскравим символом своєї доби.

¹ *Єфименко А.* Южная Русь. Очерки, исследования, заметки. – Т. 2. – СПб., 1905.

² Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Т. I. – К., 1997. – С. 21–27.

³ *С. Томашівський.* Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки (з нагоди ювілею). – Літературно-науковий вістник. – 1906, XXXIII, кн. I, II, III.

⁴ Син України. – Т. I. – С. 29, 61.

⁵ *Доманицький В.* Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності // “Нова громада”. – 1906. – № 9.

⁶ Записки наукового товариства в Києві. – 1908. – № 3.

⁷ Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1909. – Кн. 21, вип. 1–3; *Линниченко И.* Владимир Бонифатьевич Антонович. – М., 1910; *Левецький О.* Сторінки з життя Володимира Антоновича // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Кн. 4 та ін.

⁸ *Грушевський М.* Пятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова” // Україна. – 1924. – № 1/2. – С. 97–109; *Міяковський В.* Нові сторінки з автобіографії В. Б. Антоновича // Україна. – 1924. – № 1/2. – С. 151–152; *Його ж.* Киевская громада (из истории украинского общественного движения 60-х годов) // Летопись революции. – 1924. – № 4; *Єфремов С.* Перед судом власної совісті // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1925, кн. V; *Слабченко Т.* До життєпису В. Антоновича // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1927, кн. XI та ін.

⁹ *Грушевський М.* З соціально-національних концепцій Антоновича; *Бужинський М.* Листи Володимира Антоновича до Бориса Познанського; *Гермайзе О.* В. Б. Антонович в українській історіографії; *Єзунова-Щербина С.* Пам’яті Антоновича; *Кордуба М.* Зв’язки В. Антоновича з Галичиною; *Синявський Л.* З публіцистичної діяльності В. Б. Антоновича. Листування з М. Ф. Комаровим; *Житецький І.* Київська громада за 60-х років // Україна. – 1928. – № 5.

¹⁰ Україна. – 1928. – № 5. – С. 16.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 832, оп. 1, спр. 177.

¹² *Біднов В.* Життя й наукова діяльність професора В. Б. Антоновича // Студентський вісник. – 1928, VI (Прага); *Дорошенко Д.* Володимир Антонович в українській історіографії. – Прага, 1923; *Його ж.* Володимир Антонович. Його життя, наукове та громадське діяння. – Прага, 1942; Доповіді на конференції Української вільної академії наук в Нью-Йорку. – 1959; *Оглоблин О.* Володимир Антонович і новітня українська історіографія; *Соневицький О. Л.* Володимир Антонович і українська історична школа; *Слюсаренко Ф.* Нумізматична праця В. Б. Антоновича. Опублікована праця українського історично-філологічного товариства в Празі. – Т. II. – 1934.

¹³ *Сакада Л.* Володимир Антонович на сторінках “Українського історика” (історіографічний огляд) // Третя академія пам’яті проф. Володимира Антоновича 11–12 грудня 1995 р., м. Київ. Доповіді та матеріали. – К., 1996.

¹⁴ Український історик. – 1984. – Т. 21, ч. 1–4 (81–84).

¹⁵ Український історик. – 1988. – Ч. 1–4; 1989, ч. 3–4. Зберігаються в архіві УВАН.

¹⁶ Український історик 1991/92. – Т. 28–29, ч. 3–4 (100–111), ч. 1–4 (112–115); 1993, т. 30, ч. 1–4 (116–119). Зберігаються у ЦДІАК, ф. 1235.

¹⁷ *Киян О.* Життєвий та творчий шлях В. Антоновича // Український історичний журнал. – 1991. – № 1; *Його ж.* Кафедральне “вірую” Володимира Антоновича // Київська старовина. – 1992. – № 3; *Кіржаєв С., Ульяновський В.* Шануючи па-

м'ять (До історії збірника "Сини України": Збірник статей 1906 р. на пошану проф. В. Антоновича). – К., 1993; Перша лекція В. Б. Антоновича в Київському університеті // Київська старовина. – 1992. – № 3; Академія пам'яті професора Володимира Антоновича, 16–18 грудня 1993 р. – К., 1994.

¹⁸ Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995.

¹⁹ Київський центральний архів давніх актів. Збірник документів у двох томах. 1852–1943. – Том I: 1852–1921. – К., 2002.

²⁰ Зараз Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; ЦДІАК України, ф. 832, оп. 1, спр. 131, 205.

²¹ ЦДІАК України, ф. 832, оп. 1, спр. 135.

²² Там само, ф. 442, оп. 810, спр. 132; Син України. – Т. 2. – С. 21–39.

²³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 812, спр. 85, арк. 22.

²⁴ Там само, ф. 473, оп. 1, спр. 20, арк. 96, 125, 211–212, 536–542.

²⁵ Там само, оп. 1, спр. 20, арк. 543, 544–587.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само, ф. 442, оп. 815, спр. 199, арк. 2–5; ф. 473, оп. 1, спр. 20, арк. 485.

²⁸ Там само, оп. 830, спр. 41-а.

²⁹ Цит. за: Син України. – Т. 1. – С. 240–241.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 167; ф. 707, оп. 261, 1875, спр. 17; оп. 261, 1876, спр. 30.

³¹ Там само, ф. 317, оп. 1, спр. 698, арк. 11, 14, 17, 44–45; Син України. – Т. 2. – С. 84–85.

³² ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 536, арк. 138 зв.; Син України. – Т. 2. – С. 85.

³³ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 2, арк. 89 зв.

³⁴ Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 326; Український історик. – 1991/92. – Т. 28–29. – С. 3–4; 1993. – Т. 30. – С. 1–4; Син України. – Т. 1. – С. 256–269.

³⁵ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 234.

³⁶ Там само, ф. 261, оп. 1, спр. 22.

³⁷ Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 309, спр. 10; ЦДІАК України, ф. 707, оп. 53 а, спр. 56, арк. 135; ф. 442, оп. 790, спр. 447, арк. 48; Син України. – Т. I. – С. 154–155.

³⁸ Син України. – Т. 1. – С. 383.

³⁹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 36, спр. 310, арк. 2, 5; Син України. – Т. 1. – С. 154.

⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 47, спр. 11, арк. 5; ф. 832, оп. 1, спр. 120, арк. 45; Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 181, арк. 28.

⁴¹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 37, спр. 27, арк. 10–11; оп. 36, спр. 50, арк. 1; оп. 39, спр. 19, арк. 28, 31 та ін.

⁴² Там само, оп. 37, спр. 73, арк. 14–16.

⁴³ Там само, оп. 87, спр. 6137.

⁴⁴ Там само, оп. 40, спр. 28, арк. 19. 35; оп. 87, спр. 59–79, арк. 2.

⁴⁵ Син України. – Т. 1. – С. 229.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, 1877 р., спр. 20, арк. 26; Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 307, спр. 107, 17, арк. 68, 71–72; оп. 407, спр. 167, арк. 7–8.

⁴⁷ Син України. – Т. 1. – С. 314.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, 1878, спр. 32, арк. 1–2.

⁴⁹ Син України. – Т. 1. – С. 242.

⁵⁰ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). У 2-х томах. – К., 1994. – Т. 1. – С. 560.

- ⁵¹ Там само. – Т. 2. – С. 72–73.
- ⁵² ЦДІАК України, ф. 832, оп. 1, спр. 120, арк. 84; спр. 121. арк. 39–42.
- ⁵³ Там само, ф. 707, оп. 261, 1878, спр. 32, арк. 4–5.
- ⁵⁴ Там само, оп. 55, спр. 65, арк. 3.
- ⁵⁵ Там само, оп. 60, спр. 104, арк. 2.
- ⁵⁶ Там само, спр. 104, арк. 2, 13, 15, 44.
- ⁵⁷ Там само, ф. 442, оп. 845, спр. 153, арк. 3.
- ⁵⁸ Син України. – Т. 2. – С. 157–163.
- ⁵⁹ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 326; опубл. в журналі “Український історик”. – 1991/92, 1993.
- ⁶⁰ Син України. – Т. 1. – С. 256–270; *Франко І.* Твори. – Т. 50. – К., 1986.
- ⁶¹ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 1, спр. 14, арк. 439, 440.
- ⁶² Там само; Син України. – Т. 1. – С. 299.
- ⁶³ Син України. – Т. II. – С. 234.
- ⁶⁴ Там само. – С. 260, 286, 288, 320, 324, 334, 357, 364, 408, 433.
- ⁶⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 636, спр. 47, арк. 1–5.
- ⁶⁶ Там само, ф. 832, оп. 1, спр. 128.
- ⁶⁷ Рада. – 1908. – № 62, 64, 76, 79, 87, 88, 105 та ін.
- ⁶⁸ Там само. – Березня 14. – № 62.
- ⁶⁹ Там само. – Квітня 17. – № 68.
- ⁷⁰ Син України. – Т. II. – С. 288.